

Försoning, förlåtelse och ansvar

Följeforskningsrapport från försoningsprocessen
mellan Svenska kyrkan och samerna

**Svenska
kyrkan**

RAPPORT 1

Innehåll

Följeforskning	3
Inledande reflektioner hösten 2023.....	3
Rapport 1	4
1. Försoningsprocessens modell	5
Erkännande	5
Ånger	8
Återupprättelse	10
Förlåtelse	10
Barmhärtighet	13
2. Olika behov kring vitboksprojektet och dess konsekvenser för den fortsatta processen	14
3. Etikfrågor kring samisk forskning/urfolksforskning	14
Referenser	15

Svenska kyrkan

Postadress: 751 70 Uppsala

Telefon: 018-16 95 00

Produktion: New Normal

Artikelnummer: SK24387

För mer information: svenskakyrkan.se

Omslagsbild: Mässhake i Jokkmokks gamla kyrka, broderad med kors i samisk stil. Foto: Emma Berkman

Följeforskning

Inledande reflektioner hösten 2023

Undertecknad har under sen vår och höst 2023 påbörjat uppdraget att följeforska försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och det samiska folket. Rapport 1 består av inledande reflektioner utifrån publicerat material kring försoningsprocessen i relation till ”Handlingsplan. Åtaganden kopplade till Svenska kyrkan ursäkt till det samiska folket 2022–2031. Etapp 1”.

Rapporterna ska uppfattas som kontinuerliga utvärderingar av försoningsprocessen. De har inte i första hand en kontrollerande funktion, utan ska framför allt bidra till utveckling och lärande för alla parter involverade i processen.

Syftet är att för framtiden dokumentera erfarenheter och steg som tas, samt att reflektera över processen under arbetets gång. Följeforskningen är både processtödjande och utgör en lärprocess i sig och ska samtidigt kunna fungera som underlag för planering, styrning och beslut om implementering.

För Svenska kyrkan
Ulrica Fritzson

Rapport 1

Jag har med utgångspunkt i försoningsprocessen läst in allt material som hittills är producerat kring processen och reflekterat över det som skrivits. Utifrån detta har jag gjort tre nedslag som jag menar behöver reflekteras ytterligare kring i processen. Det första nedslaget rör försoningsprocessens modell. Här gör jag en omfattande reflektion kring vart och ett av de fyra stegen i processen och kommer med invändningar och förslag. Min bedömning är att en sådan reflektion är av stor betydelse för försoningsprocessens fortsatta arbete och därmed också för min följeforskning. Tyngdpunkten i rapport 1 ligger därför på reflektioner kring försoningsprocessen.

Det andra nedslaget rör behoven av ett vitboksprojekt som sådant och dess konsekvenser för den fortsatta processen. Detta nedslag är endast mycket kortfattat reflekterat kring, eftersom jag löpande kommer att bära med mig dessa frågeställningar in i de konkreta utvärderingssituationer jag kommer att följa under våren 2024.

Det tredje nedslaget rör etikfrågor kring samisk forskning/urfolksforskning och utgör ett kortfattat och kritiskt konstaterande av betydelsen och legitimiteten av mina resultat och roll som forskare och behöver fortlöpande finnas med i forskningen.

1. Försoningsprocessens modell

Försoningsprocessens modell i processarbetet mellan Svenska kyrkan och det samiska folket består av fyra led som mer eller mindre följer på varandra. Processen bygger på den samiske teologen Tore Johnsen's försoningsmodell ([*Vitboken.pdf](#), s. 101–131). Detta ser jag som en viktig del i det initiala arbetet med försoningsprocessen; att försoningsmodellen formuleras av en icke svenskkyrklig samisk teolog. Dock finner jag delar i Johnsen's modell som jag anser vara problematiska och som behöver bli föremål för fortsatta diskussioner och eventuella justeringar om modellen framöver ska fungera ansvarstagande, upprättande och befriande i försoningsprocessen. Jag gör en reflektion kring varje led, tydliggör invändningar och ger förslag till förändringar.

Erkännande

Att erkänna historien

Det första ledet i försoningsprocessen handlar om erkännandet, ett vanligt och nödvändigt steg i stort sett i alla försoningsprocesser. Utan erkännande och den insikt/kunskap om ansvar som föregår erkännandet är ingen försoningsprocess livskraftig. Detta är ett viktigt och avgörande initialt steg i försoningsprocessen.

MINA INVÄNDNINGAR: Att erkänna historien, som enligt Johnsen är centrum i erkännandet i försoningsprocessen innebär också ett erkännande kring vem som har skrivit historien och vilken historia det är som erkänns. Just detta framkommer inte med tydlighet i modellen, vilket jag menar är angeläget. Johnsen skriver: ”Här handlar det om att etablera en gemensam och sann bild av det inträffade.//...//I försoningsprocesser på grupp-nivå och politisk nivå innebär erkännandefasen att de kollektiva berättelserna utmanas.//...// En viktig del i kyrkans arbete med erkännandedimensionen i de samisk-relaterade försoningsprocesserna består enligt min uppfattning i att utmana både storkyrkans och storsamhällets traditionellt monokulturella historieberättelse.” ([*Vitboken.pdf](#) s. 107–108)

Gemensam sann bild?

Jag hävdar att det inte är nödvändigt att etablera en gemensam sann bild av det inträffade. Tvärtom är det nödvändigt att den kränkta parten får ha sin bild av det inträffade och som inte ska behöva inkluderas i en gemensam bild. Jag ser här en risk att offrens historia kan komma att bli justerad så att en gemensam sann bild ska kunna erhållas. Varför finns det en strävan mot en gemensam sann bild, redan i detta första steg i processen? Enligt min erfarenhet finns det i mötet mellan de som kränkt och de som utsatts för kränkningar och övergrepp i princip alltid olika bilder, berättelser och erfarenheter av det inträffade. Jag hävdar att det både finns en viktig respekt för vars och ens erfarenheter i denna utgångspunkt, samtidigt som det skapar förutsättningar för att urskilja ansvaret tydligare – om bilderna, berättelserna och erfarenheterna initialt just får vara olika.

Av liknande skäl inkluderades i den sydafrikanska försoningsprocessen det *differentierade sanningsbegreppet* (juridisk sanning, de sargade minnenas sanning, den sociala och erfarenhetsmässiga sanningen och den offentliga sanningen, se till exempel Boraine, Alex, *A Country Unmasked. Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission*, New York 2000, s. 288–292), vilket bidrog till att offrens berättelser som deras 'sargade minnenas sanning' stod oemotsagda och att förövarens ansvar var att ta emot dem. Den sanning som sedan beskrivs som den 'sociala och erfarenhetsmässiga sanningen' och som uppstår i delandet av kränkningarna innebär också ett ansvarstagande för förövaren, vilket till exempel kan leda till ett offentligt erkännande av nya insikter under processen gång relaterat till kränkningarnas konsekvenser.

Asymmetrin?

Det finns en otydlighet kring asymmetrin i det erkännande steget. Till exempel kan vi läsa i inledningen till den vetenskapliga antologin: "Det handlar om att tala sanning om det som har hänt. Offrets berättelse måste få utrymme och förövaren måste lyssna." (2016, s. 27) För att inte rollerna i processen ska riskera att bli otydliga behöver de asymmetriska relationerna här tydliggöras. Asymmetrin får nämligen konsekvenser för hur förövare måste lyssna och varför offrens berättelse alltid har en överordnad plats i försoningsprocesser.

En tydlighet och medvetenhet kring asymmetrin blir också en försäkran om att processen inte riskerar att förvandlas till en dialog eller ett samtal av jämbördighet. Vid övergrepp och kränkningar måste alltid ansvaret tydliggöras. Övergrepp och kränkningar är inte föremål för dialog, de ska inte 'kommas överens om' – de ska tydliggöras, erkännas och tas ansvar för. Ansvaret är intimt kopplat till erkännandet. Ett erkännande bör alltid inkludera en medvetenhet om ansvaret för det som skett. Det får med andra ord aldrig vara någon tvekan om att det är förövaren som äger ansvaret för kränkningarna och övergreppen och offren inget. Om inte asymmetrin tydliggörs i samtalen kring erkännande, ser jag här en risk att ansvaret för kränkningarna och övergreppen kan komma att bli otydliga, vilket kan få konsekvenser för de framtida samtalen och gemensamma stegen i försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna.

Offer-förövar paradigmet?

Offer-förövar paradigmet blir problematiskt i en försoningsprocess som idag med nödvändighet måste inkludera fler än de direkta offren och förövarna. Dessutom förs ingen diskussion kring vilka som räknas som primära, sekundära, tertiära etcetera, offer och/eller förövare, vilket riskerar att leda till en otydlighet i skuldfrågan och ansvaret i den fortsatta försoningsprocessen.

Att genomgående i försoningsprocessen utgå från ett offer-förövar paradigm, riskerar att medverka till att andra former av deltagande i kränkningarna och övergreppen lämnas utan reflektion och därmed utan möjligheter till ansvarstagande och reparation. Det finns till exempel en viktig konceptuell skillnad mellan 'förövande' och 'vidmakthållande' i relation till ansvarstagande som handlar om skillnaderna mellan de som direkt utfört kränkningarna och de som befinner sig i slutänden eller följderna av övergreppen. Skillnaderna tydliggör kopplingen mellan det direkta ansvaret för kränkningarna som skedde då och ansvaret nu för vidmakthållande och ett fortsatt åtnjutande av fördelarna utifrån kränkningarna och övergreppen.

Offer-förövar paradigmet kan riskera att bli både kontraproduktivt och skapa brister i försoningsprocessen framöver genom att inte ta de olika nutida formerna av indirekt deltagande i kränkningarna och övergreppen i beaktande. Ett exempel på detta är att frågor om vad det idag innebär att tillhöra en kontext av kränkningar, övergrepp och orättvisor, kan riskera att hamna i skymundan. Till exempel behöver Svenska kyrkan reflektera över vilka förmåner dåtidens kränkningar och övergrepp har genererat och fortsätter att generera idag? Vad krävs för att Svenska kyrkan inte fortsättningsvis ska åtnjuta förmåner som bygger på kränkningar mot det samiska folket?

MITT FÖRSLAG: Avstå från strävan om att etablera en gemensam sann bild av det inträffade och tydliggör i stället redan här asymmetrin mellan parterna. Utgå från att den kränkta partens 'sargande minnenas sanning' får stå oemotsagd och att den 'sociala och erfarenhetsmässiga sanningen' som uppstår i samtalen mellan de som kränkts och de som kränkt blir något som skapar ytterligare grund för ansvarstagande och fortsatta samtal.

Vidare föreslår jag att förövarskapet i försoningsprocessen differentieras, till exempel genom att också tydliggöra förmånstagares och involverade subjektets skuld och ansvarstagande i processen. Kopplingen mellan förövare som utförde övergrepp och kränkningar gentemot samerna och de som på olika sätt inte utförde övergrepp och kränkningar, men som drog fördelar eller på andra sätt understödde det som skedde och som därmed var delaktiga i att vidmakthålla kränkningarna och övergreppen – behöver tydliggöras och skrivas fram. Detta griper an både i skuldfrågan och frågan om ansvar idag; även om jag inte ser mig som förövare, kan jag ha del i att vidmakthålla övergreppen och kränkningarna eftersom jag idag fortsätter att åtnjuta förmåner som kommit ur kränkningar och övergrepp. Genom att inte förändra det som är mitt ansvar nu, kan jag därmed bidra till att kränkningar och övergrepp fortsätter.

Begreppet *förmånstagare* är här hämtat från Sannings- och försoningskommissionens arbete i Sydafrika, där det kom att bli ett konstruktivt begrepp som möjliggjorde samtalet om ansvar också i relation till de som inte var direkt inblandade i kränkningarna och övergreppen – men som åtnjuter och fortfarande idag åtnjuter förmåner av de kränkningar som skedde då. I rapporten från den sydafrikanska försoningsprocessen kan vi läsa: "Reconciliation requires a commitment, especially by those who have benefited and continue to benefit from past discrimination, to the transformation of unjust inequalities and dehumanizing poverty" (min kursivering, TRC 1998e:435).

Begreppet *involverade* subjekt är hämtat från den sydafrikanske försoningsforskaren Wilhem Verwoerd som problematiserar förövarskap just i relation till både förmånstagare och andra involverade i övergrepp och kränkningar. Att vara *involverad* som subjekt innebär till exempel att åtnjuta fördelar av att leva i en kontext av kränkningar, övergrepp och orättvisor utan att ifrågasätta, försöka förändra eller åtminstone höja sin röst mot kränkningarna och övergreppen. Enligt Verwoerd genererar detta involverande också ett ansvarstagande, men som skiljer sig från förövandets ansvarstagande, vilket gör det konstruktivt för försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och det samiska folket. (Verwoerd, 2022)

Att i försoningsprocessens första steg lyfta in begreppet *förmånstagare* och *involverade subjekt* i historien innebär att det blir möjligt att differentiera både skulden och ansvaret. Till exempel blir det möjligt att problematisera vem som skrivit den historia som ska erkännas. På så sätt ges verktyg till att

ge erkännandet en konkret koppling till historien, med frågor som: Vilken betydelse har historieskrivningen haft i relationen till förmånstagarna och de involverade subjekten? Vilka konsekvenser har det för erkännandet av historien? Vilken historia är det som ska erkännas? Finns det historier som inte är gemensamma och som behöver erkännas? Etcetera. Det innebär också att utrymme skapas för att tala om vilka förmåner Svenska kyrkan som förmånstagare erhållit utifrån förtrycket av det samiska folket.

Jag föreslår också att begreppen *förmånstagare* och *involverade subjekt* förs in i försoningsmodellens samtliga steg, så att skulden och ansvaret relateras till historien, nuet och framtiden. Det skulle till exempel kunna beskrivas så här; *förmånstagare* och *involverade subjekt i historien*, *förmånstagare* och *involverade subjekt nu*, *förmånstagare* och *involverade subjekt i framtiden*.

Ånger

Att beröras av historien – ånger, smärta och sorg

Det andra steget handlar enligt Johnsen om att existentiellt beröras av händelserna; ”För den som har utfört kränkningen handlar det om ’ånger’, medan det för offret innebär att ’sätta ord på smärtan’”. ([*Vitboken.pdf](#), s. 109) Han skriver vidare: ”Då handlar det om att den som har utfört en kränkning på djupet inser detta och berörs av historien i subjektiv mening, särskilt med avseende på hur offret har drabbats av kränkningen. Därigenom framstår ånger som ett, både djupt existentiellt och samtidigt relationellt orienterat fenomen.” ([*Vitboken.pdf](#), s. 109)

MINA INVÄNDNINGAR: Detta steg är på flera sätt problematiskt i en försoningsprocess som framför allt inte riktar sig till två individer, där den ena kränkt den andra – utan till större grupper, folk och företrädare, till exempel för Svenska kyrkan.

I steget ånger anges att ”förövaren blir berörd av hur kränkningen har drabbat offret” och att detta leder till en sinnesändring som i sin tur leder till behov av att be om förlåtelse och ställa till rätta. Här tecknas en process som dels bygger på en subjektiv erfarenhet hos förövare, dels på ett skeende som förutsätts ”kommer att ske”. Båda antagandena är problematiska. Kan en organisation jämföras med en förövare och kan denna i så fall ”bli berörd”. Vem i organisationen blir berörd? Ärkebiskopen? Alla biskopar? Präster, diakoner? Anställda? Förtroendevalda, beslutsfattare? De som lever, verkar och arbetar i församlingar/pastorat? Hur avgörs att någon blivit berörd? Vad blir man berörd av och varför? Kan man förutsätta att behov av förlåtelse och att ställa till rätta i så fall följer av denna ånger, av att man blivit berörd? Vad händer om företrädare för organisationen inte blir berörda – följer ingen ånger då, eller behov av förlåtelse? Vad händer i så fall med försoningsprocessen? Stannar den av?

Johnsen är själv inne på det problematiska i steget ånger vad gäller dess subjektiva kopplingar när han skriver: ”Ordet ånger ger nämligen mening när man själv har en personlig skuld i något som inträffat. Så är emellertid inte alltid fallet när vi talar om försoning på gruppnivå eller politisk nivå. Om man inte personligen bär någon skuld för handlingar som utförts i dåtid eller nutid, kan det ändå vara meningsfullt att tala om ansvar. Orsaken är att en orätt ofta lever vidare som ett socialt, strukturellt eller politiskt fenomen,

och ofta på sätt som ger spelrum åt nya kränkningar på individnivå. Därigenom kan enskilda individer som inte bär en direkt skuld för händelser i det förflutna ändå vara medansvariga för att status quo, och därmed orätten, upprätthålls i nutid.//...// Även om det kanske inte är meningsfullt att använda ordet ånger för att benämna detta fenomen, handlar det trots allt om en rörelse från att erkänna historien i objektiv mening till att låta sig beröras av historien i subjektiv mening. Ungefär som med ånger kommer det därför också på grupp- och politisk nivå att uppstå ett känslomässigt obehag. Man kan känna en sorg, en skam eller en smärta över att upptäcka orätten i samhället och sin egen plats i detta.” ([*Vitboken.pdf](#), s. 109–110)

Stegets ånger uppfattar jag som ett av de svagaste stegen i modellen. Det är ett steg som utgår från subjektiva erfarenheter och som förutsätter att personliga känslor erfarenheterna leder processen vidare. Enligt min erfarenhet är detta något som kan komma att bli en utkomst av processen, att man så småningom förstår hur ens handlingar och beslut har drabbat, än ett led som ska föra en process vidare.

MITT FÖRSLAG: Ersätt detta steg med exempelvis ansvarsåtertagande, genom att även här inkludera begreppen förmånstagare och involverade subjekt i relation till nutida åtaganden, det vill säga förmånstagare och involverade subjekt nu. Att återta ett ansvar relaterar till förövare som förmånstagare, något som i högsta grad är relevant i försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och det samiska folket. Att tala om förmånstagares och involverade subjekts ansvar blir användbart på ett helt annat sätt än ånger. I de samtal jag haft så här långt i stift och församlingar, framkommer det ofta att ”jag kan väl inte ångra något jag inte har gjort eller varit skuld till”. Problematiken kring det historiska ansvaret uttrycks också av Daniel Lindmark och Olle Sundström i avslutningstexten ”Vem bär ansvar för kyrkans agerande mot samerna i historien? Några avslutande reflexioner.” i den vetenskapliga antologin (2016, s. 1121 ff.) Att däremot problematisera de fördelar och vinster Svenska kyrkan som förmånstagare har och har haft och som direkt kan kopplas till kränkningarna av det samiska folket, öppnar för ett ansvarsåtertagande och återtagande av ansvar som kan bli konstruktivt i processen. Att inkludera förmånstagare och involverade subjekt nu i detta steg skulle innebära att frågor om vilka vinster Svenska kyrkan fortfarande idag åtnjuter som en direkt följd av förtrycket mot det samiska folket blir tydliga och kan på så sätt konkret knytas till försoningsprocessen. Detta skulle också skapa större möjligheter att inkludera de församlingar/pastorat och stift som inte alls känner sig berörda eller kanske någonsin kommer att ångra något som Svenska kyrkan gjort i dåtid. I sammanhanget kan det noteras hur Verwoerd skriver talande om just denna sfär mellan förövarskap och förmånstagararskap: ”A positioning in the realm of implication rather than perpetration, has the potential to be a less threatening and more invitational way to//...//own up to being beneficiaries.” (2022, s. 231–232) Att differentiera förövarskapet öppnar enligt Verwoerd både för möjligheter till ansvarsåtertagande och minimerar lösningar i relation till förövarskap, vilket jag tror är konstruktivt i försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och det samiska folket.

Återupprättelse

Det tredje steget i försoningsprocessen är återupprättelse. Johnsen skriver: ”Här handlar det om att återuppbygga rätten. Medan det första steget (att erkänna historien) inriktas mot det förflutna, har det tredje steget att göra med framtiden. Djupast sett handlar återupprättelse om att lägga grunden för en ny gemensam framtid. Detta är en av huvuduppgifterna inom så kallad restorative justice där offrets behov av upprättelse och helande sammanhålls med målsättningen att återupprätta relationen mellan förövare och offer.//...// Att reparera det som förstörts (en del av det eller hela), förutsätter en vilja till nya handlingar som tillvaratar offrets behov av värdighet, rättvisa och trygghet, för att inte nya kränkningar ska äga rum. Detta betyder att man måste utmana mönster och strukturer som låter gammal orätt fortsätta, och samtidigt etablera nya, vilket är en poäng inom så kallad structural justice.” ([*Vitboken.pdf](#), s. 111-112)

Detta steg är ett av de starkare stegen i modellen. Det pekar mot en vilja och önskan till en gemensam framtid och hur den ska se ut och vad den beror av. Om erkännande och ansvarsåtertagande föregår detta steg, blir det än mer tydligt hur processen hör samman och vart den leder. Erkännande och insikt om förmånstagares och involverade subjekts dåtida och nutida ansvar kan då konkretiseras i handling och leda till upprättelse för offren.

MITT FÖRSLAG: Inkludera begreppet förmånstagare och involverade subjekt också i detta steg, med tillägget i framtiden; förmånstagare och involverade subjekt i framtiden. På så sätt kan upprättelsen även omfatta frågan om hur Svenska kyrkan som förmånstagare ska bryta cyklerna av generationsöverskridande upprepning. Att koppla begreppen förmånstagare och involverade subjekt i framtiden till upprättelse, innebär att även de nutida följderna och konsekvenserna av kränkningarna och övergreppen erkänns, tas ansvar för och gottgörs på ett sådant sätt att förmånerna inte fortsätter att gå i arv. På samma sätt som offerskap kan ärvas i generationer, kan förmåner ärvas i generationer. Genom att tydliggöra förmånstagares och involverade subjekts ansvar, inte bara i dåtid och nutid utan även i relation till framtiden, kopplas ansvar, gottgörelse och upprättelse samman på ett sådan sätt att cykler av generationsöverskridande upprepning har möjlighet att upphöra. På så sätt kan en ny intersubjektiv kontext skapas mellan parterna, en kontext som inte bygger på dåtida maktstrukturer utan som tar avstamp i de nya förutsättningar som skapas utifrån erkännande, ansvarsåtertagande, gottgörelse och upprättelse.

Förlåtelse

Om det fjärde och sista steget förlåtelse skriver Johnsen: ”Kanske är ändå en tydlig ursäkt att föredra eftersom en bön om förlåtelse omedelbart kan skapa ett upplevt krav på förlåtelse. Om det uppfattas på det sättet kan en bön om förlåtelse bli kontraproduktiv för försoningsprocessen. Det viktigaste måste vara att tydligt ta avstånd ifrån tidigare övergrepp, att erkänna den smärta som övergreppen har medfört, samt att erkänna ansvar i nutid.” ([*Vitboken.pdf](#), s. 117), vilket jag instämmer i. Ursäkten har en erkännande och icke-krävande karaktär. Förlåtelse däremot rymmer ett behov av återkoppling i form av att förlåta eller inte förlåta, vilket precis som Johnsen är inne på, kan bli kontraproduktivt för försoningsprocessen. Vidare kan det riskera att leda

till att offren får bära försoningsprocessens avslut på sitt ansvar, genom att förlåta eller inte förlåta.

MINA INVÄNDNINGAR: Jag menar att förlåtelse är ett problematiskt steg i alla försoningsprocesser, så också i försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och det samiska folket och anför här tre skäl mot att låta förlåtelse fungera som det avslutande steget i en försoningsprocess; förlåtelsen riskerar att bli transaktionell, förlåtelsen riskerar förlora sin unicitet och förlåtelse som avslutande steg berövar offren deras nödvändiga möjligheter till val.

1. Förlåtelse som transaktion

I försoningsprocesser är det inte ovanligt att förlåtelse lyfts fram som det avslutande och försonande steget i en försoningsprocess, som ett kvitto på att processen är genomförd. (Johnsen, 2017, Tutu, 1999, Derrida, 2003) Stegen som föregår försoningen utgör en villkorad struktur för den förlåtelse som sedan kan utfärdas om dessa steg genomförs. Förlåtelsen beror således av huruvida stegen genomförs och blir på så sätt, som den amerikanska filosofen Martha C. Nussbaum uttrycker det, transaktionell, helt enkelt ett medel för att uppnå rättvisa, försoning, fred, upprättelse. Hon ifrågasätter starkt denna förlåtelsens näst intill oemotsagda kapacitet i försonings- och rättvisesammanhang (2016, s. 13 ff). Det hon menar riskerar att gå förlorat i en dylik process är möjligheterna till ett gemensamt liv, något som enligt henne snarare kan understödjas genom generositet, rättvisa och sanning. (2016, s. 13 ff)

2. Förlåtelsens unicitet

Den franske filosofen Jacques Derrida är kanske en av de filosofer som tydligast hävdar förlåtelsens ovillkorliga oberoende. Förlåtelse bara kan behålla sin unicitet och kapacitet om den bevaras ovillkorlig och obegränsad. ”If one is only prepared to forgive what is forgivable//...//then the very idea of forgiveness would disappear.” (Derrida, 2003, s. 32) Han menar att vi måste våga tala om förlåtelsen i spänningsfältet mellan det han beskriver som vansinnig förlåtelse och villkorad förlåtelse. Förlåtelsen blir vansinnig just när den relaterar till det oförlåtliga, oförklarliga, det som inte går att förstå, det som den skyldige inte vill be om förlåtelse för, den som inte vill be om förlåtelse. Det är här han menar att förlåtelsen visar sin oerhörda kapacitet – i möjligheterna att förlåta just det oförlåtliga.

Den *villkorade* förlåtelsen å andra sidan, relaterar till det som går att förstå och används i sammanhang där den leder till upprättelse och försoning, befrielse och rättvisa. På så sätt får förlåtelsen mening och kan användas som ett medel för att uppnå ett mål. Men, undrar Derrida, om jag förlåter enbart den som är beredd att be om förlåtelse och det som är möjligt att förlåta, det som är reparabelt i bemärkelsen att försoning, befrielse och upprättelse går att uppnå – vem och vad är det jag i så fall förlåter? Vad handlar förlåtelse då om? Om förlåtelsen endast är möjlig i relation till det som är reparabelt och möjligt att förlåta – relaterar förlåtelsen inte då till en proportionalitet på samma sätt som till exempel straffet gör?¹

¹ Se också Paul Ricoeurs diskussion kring förlåtelse i relation till straff, *Minne, historia, glömska*, övers. Eva Backelin, Daidalos 2005, s. 570 ff.

3. Valets betydelse för offren

Den tyske filosofen Karl Jaspers lyfter i sin filosofi fram betydelsen av att människan inte ska berövas sina möjligheter att välja, i synnerhet vid de svårare erfarenheterna i livet, så som kampen, slumpen, döden, lidandet och skulden. Vid dessa, som han beskriver, *gränssituationer* i livet är det avgörande för en människas möjligheter till *existens*, just att hon inte berövas möjligheten att välja. Existensens fråga är för Jaspers inte en fråga om vad mänsklig existens är, utan om *hur* vi ska kunna leva med det som är.

Våra liv kantas oundvikligen av erfarenheter av kamp, lidande och död. Vi undkommer det inte. Allt ställs på sin spets där och vi blir sårbara och ömtåliga. Vi befinner oss i möte med vår egen existens. Ett slags skört mellanläge. Bakom mig finns erfarenheter av det som varit, hur jag klarat av livet, de möjligheter som givits mig. Framför mig finns det okända med frågor som ”hur ska det bli?”, ”går livet att leva också med detta?”, ”vem är jag nu?”. Svaret är inte givet. Det sker genom att jag vågar välja hur jag nu ska leva med detta som oundvikligen drabbar mig. Jaspers beskriver det som att människan i gränssituationen genom sitt val släpper taget om den världsbild eller hållning hon dittills levt med, de inställningar till livet med vilka hon så att säga kommit till en gräns. När hon släpper taget om denna världsbild eller hållning så skapar hon eller internaliserar en annan, en som hjälper henne att leva också med det som nu drabbat henne vid gränsen. Och möjligheter till transcendens och *Existenz* framträder:

I gränssituationerna framträder antingen det tomma intet, eller också kommer man i beröring med det som trots och ovanför all försvinnande världslig tillvaro egentligen är. Själva förtvivlan blir genom sin fakticitet, genom att den är möjlig i världen, en vägvisare som pekar utöver världen. (Jaspers, 1963, s. 25–26.)

När vi vågar välja i dessa gränssituationer och går in i dem med öppna ögon och beslutar oss för hur vi nu vill leva med livet sådant det har kommit att bli – det är då vi lever existentiellt.

Det är in i denna situation jag vill understryka betydelsen av val i relation till försoningsprocesser – framför allt utifrån offrens perspektiv. Jag hävdar att offren inte ensamma ska bära ansvar för försoningens vara eller icke-vara. För vad är det vi faktiskt gör när vi villkorar förlåtelsen som det avslutande steget i en försoningsprocess? Vad blir innebörden i att förlåta om det inte finns något alternativ? Jag hävdar att vi riskerar att förlora förlåtelsens unicitet, som Derrida varnar för. Vidare riskerar vi att trivialisera förlåtelsen som Nussbaum är inne på då förlåtelsen används som en transaktion. Vi riskerar dessutom att lägga en alltför stor börda på offrens axlar då förlåtelsen görs till ett ”kvitto” på att försoningen är genomförd. Vi fråntar offren den existentiella möjligheten till transcendens i sitt liv, när vederbörande inte har några möjligheter att välja, annat än att förlåta eller förstöra en försoningsprocess.

MITT FÖRSLAG: Avstå från att låta förlåtelsen utgöra det enda alternativet till försoningsprocessens fjärde och avslutande steg.

Koppla i stället handlingsplanens resultat på ett tydligt vis till försoningsprocessens avslutande steg, så att processen beror av resultatet, där en så kallad tröskelnivå får utgöra en resultatnivå som markerar var gränsen för möjlig eller minimal försoning går. Låt detta föregås av ett stipulerande till-

sammans, kring vad som är ett minimum (tröskeln), vad som är önskvärt och vad som skulle vara ett utmärkt resultat av handlingsplanens genomförande.

Låt sedan antingen förlåtelse eller barmhärtighet fungera som två fria möjligheter till konklusion av försoningsprocessen. På så sätt bevaras det samiska folkets möjligheter till val i försoningsprocessen och förlåtelsen riskerar inte att trivialiseras eller förlora sin unicitet.

Barmhärtighet

Inom de abrahamitiska religionernas sedeläror beskrivs ofta barmhärtighetens främsta syfte och hållning som ”att bevara människan som person” (Fazlhashemi, 2012, s. 157), att bevara människan som människa, att återupprätta humaniteten hos båda parter. Barmhärtighet beskrivs som en dygd (Österberg, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie, Stenqvist, Catharina red., 2012) eller hållning som människor uppmanas att visa varandra, något av det som är allra viktigast i våra mänskliga relationer. (Matt. 23:23)

Den danska konfliktforskaren Vibeke Vindeløv lyfter fram barmhärtighet som en inkluderande kapacitet som enligt henne förmår öppna mer än vad förlåtelsen förmår:

Barmhärtighet omfattar begreppet förlåtelse, men är mer än det. Det är en förmåga hos dem som varit påverkade av/ involverade i våld – att utveckla en respekt för en gemensam humanitet och enas om att det är möjligt för dem att leva tillsammans. Barmhärtigheten utgår från det som skett, men rymmer en vision för framtiden – som handlar om delad/gemensam mänsklighet/humanitet. Mest av allt är barmhärtighet ett erkännande av att den kan vara helande för alla. (Vindeløv, 2007, s. 104, min översättning.)

Vindeløv understryker behovet av att återupprätta och erkänna humaniteten både hos offer och förövare, för våra möjligheter att leva tillsammans som människor i ett samhälle igen efter konflikter och kränkningar, något som barmhärtigheten har kapacitet att göra. Barmhärtighet rymmer en radikalitet som innebär att värna människans värdighet trots allt och henne själv som person.

Ett av försoningens viktigaste ärenden är just att skapa upprättelse för offer och möjligheter till erkännande och ansvarstagande för förövare, förmåns-tagare och involverade subjekt och på så sätt värna livsmöjligheter för alla inblandade i och drabbade av kränkningar, övergrepp och orättvisor. Något som både förlåtelse och barmhärtighet har kapacitet att göra. Genom att skapa valmöjligheter till antingen förlåtelse eller barmhärtighet villkoras inte försoningsprocessen, utan kan hela tiden knytas till hur ansvaret i relation till handlingsplanen axlas av Svenska kyrkan, vilket gör processen trovärdig och livskraftig. På så sätt kan också en ny intersubjektiv kontext som får växa fram ur sambandet mellan förlåtelse/barmhärtighet och sanning/erkännande å ena sidan och upprättelse/återställelse och jämbördighet/respekt å andra sidan. (Lederach, 2010, s. 23 ff.)

2. Olika behov kring vitboksprojektet och dess konsekvenser för den fortsatta processen

I den vetenskapliga antologin står det: ”Svenska kyrkans vitboksprojekt är inte en heltäckande sanningskommission i den bemärkelse som efterfrågas av de aktuella sametingledamöterna, men genom projektet görs ett försök att göra upp med mörka delar av en historia som länge varit förpassad till marginalen. Genom projektet skapas möjligheter att uppmärksamma, erkänna och problematisera maktbalanser mellan Svenska kyrkan och samerna, för att på så sätt åstadkomma framtida respektfulla relationer mellan majoritet och urfolk.” (2016, s. 192)

Två frågor infinner sig:

Vad efterfrågas av de aktuella sametingledamöterna?

Räcker det att uppmärksamma, erkänna och problematisera maktbalanser för att åstadkomma framtida relationer mellan majoritet och urfolk?

3. Etikfrågor kring samisk forskning/ urfolksforskning

Idag finns i Sverige inga etiska riktlinjer vad gäller forskning i relation till urfolk. Detta påverkar dels försoningsprocessen, dels min följeforskning. I den vetenskapliga antologin står det: ”... etiska riktlinjer som avses att användas som stöd för forskning som rör urfolk måste utformas utifrån urfolksperspektiv.” (2016, s. 203) Detta rör min forskning direkt och måste från början inkluderas. Det rör frågor om kontakt med enskilda företrädare och/eller det samiska kollektivet, epistemologiska frågor kring utvärderingsmetoder etc., delaktighet på vilket sätt, med vem och hur, samt forskningens återgåldande. Detta är en stor fråga som också rymmer ett ifrågasättande av mig som följeforskare; en präst i Svenska kyrkan som utvärderar försoningsprocessen – jag är inte neutral i detta avseende. Viktigt att detta från början tydliggörs och utsägs. Det innebär att mina iakttagelser och resultat behöver läsas och förstås utifrån att jag inte är opartisk. Medveten om detta menar jag att rapporternas iakttagelser och resultat i viss mån ändå kan bidra till utveckling och lärande för alla parter i och som samverkar med projektet.

Vidare kontakter har tagits med relevanta universitet kring reflektion och samtal om min roll och dess betydelse för mina resultat.

Referenser

Derrida, Jacques, (2003) *On Cosmopolitanism and Forgiveness*, London and New York; Routledge Taylor and Francis Group.

Fazlhashemi, Mohammed, (2012) *Barmhärtighet – respekt för människans person*, i Österberg, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie, Stenqvist, Catharina red., *Dygderns renässans*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis.

Fritzson, Ulrica, (2017) *Jag kunde åtminstone berätta hur jag dödade henne; om transformerande, rehumaniserande och försonande möjligheter för en skyldig människa, med utgångspunkt i Martin Bubers diskussioner kring existentiell skuld*, Lunds universitet, Centrum för teologi och religionsvetenskap.

Fritzson, Ulrica & Älverbrandt, Ebba, (2022) *Försoningens väg. Teologiska och diakonala perspektiv på försoning, upprättelse och liv*, Stockholm: Verbum AB.

Jaspers, Karl, (1963) *Introduktion till filosofin*, Stockholm: Bonniers Förlag.

Johnsen, Tore, (2017) *Erkänd historia och förnyade relationer: Perspektiv på försoningsarbetet mellan kyrkan och samerna* i Lindmark, Daniel & Sundmark, Olle m.f. (red.) *Samerna och Svenska kyrkan. Underlag för kyrkligt försoningsarbete*, Möklinta: Gidlunds förlag.

Lederach, John Paul, (2010), *Building peace: sustainable reconciliation in divided societies*, Washington, United States Institute of Peace Press.

Nussbaum, Martha C., (2016), *Anger and Forgiveness. Resentment, Generosity, Justice*, New York: Oxford University Press.

Ricoeur, Paul (2005) *Minne, historia, glömska*, övers. Eva Backelin, Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.

Tutu, Desmond, (2000) *Ingen framtid utan förlåtelse*, övers. Stefan Lindgren, Stockholm: Nordstedts Förlag.

Verwoerd, Wilhelm, (2022) *Social justice, white beneficiaries and the South African TRC*, i Sigríður Guðmarsdóttir, Paulette Regan, Demaine Solomons, red. *Trading Justice for Peace?: Reframing Reconciliation in TRC Processes in South Africa, Canada and Nordic Countries*, AOSIS Books

Vindeløv, Vibeke, (2007) *Forsoning og retfærdighed*, i Sjørup, Lena (red.), *Vendepunkter; religion mellem konflikt og forsoning*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.

[*Vitboken.pdf](#) (hämtad 20240131)

*Ulrica Fritzson, född 1968, är präst i Svenska kyrkan, teologie doktor i religionsfilosofi och biskop i Skara stift. Ulrica Fritzson disputerade 2017 på en avhandling om skuld och försoning. Hon har arbetat praktiskt med försoning inom kriminalvårdens verksamhet och bland annat skrivit *Försoningens väg – teologiska och diakonala perspektiv på försoning, upprättelse och liv*.*

Som stiftsteolog har hon följeforskat försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och det samiska folket, vilket hon nu avslutat då hon tillträtt som biskop i Skara stift.

Foto: Emilia Dalén

**Svenska
kyrkan**